

vreme prilagodavanja

milo dor

Na malim se stvarima primećuje da je vreme bilo drukčije. Prvi put sam bio u Minhenu. Bilo je leto, osećao sam glad. *Erih Kestner* poklonio mi je velikodušno pedeset maraka, ali to nije bilo dovoljno. Soba u malom pansionu u Švantalerstraße koštala je pet maraka dnevno, a tu sam boravio već jednu sedmicu. Zato sam jeo samo par viršli sa zemičkom, i to posle podne. To je bio i moj ručak i moja večera, istovremeno; doručak sam imao u pansionu, ali to je trebalo dodatno platiti.

Imao sam lepe izgleda da propadnem da me moji novi prijatelji *Antonija* i *Hans Verner Rihter* nisu jednom ili dva puta pozvali na ručak. *Hans Verner* mi je čak omogućio vezu sa bavariskim radijem za koji sam mogao da pišem feljtone i da za to dobijem sedamdeset ili osamdeset maraka. Nakon podmirenja hotelskih dugova ostalo mi je još novca. Ali, morao sam da budem veoma štedljiv, jer sam namestio da putujem za Frankfurt. *Hans Verner* preporučio me je časopisu »Frankfurtske sveske«; tamo je radio njegov poznanik *Valter Marija Gugenhajmer*. Uprkos svemu, sebi sam to veće priuštio jednu pravu večeru, ne stojeći pred kioskom, već sedeći u restoranu. Ovaj put bile su to kobasice sa kiselim kupusom, koje sam zalio, ne koka-kolom, već čašom skupog piva.

Tako ojačan počeo sam da lunjam oko Štahusa. Kada sam ugledao četiri devojke koje su u šarenim letnjim haljinama lepršavo šetale, osetio sam neodoljivu glad za ženom. Budući da sam bio stranac u gradu, nisam se usudio da im se obratim, što sam inače u Beču činio; nisam bio siguran kako bi one na to reagovale. Možda je bilo bolje da odem u neki lokal gde bi se lakše započeo nekakav razgovor. Tako sam se zaustavio u jednom baru u bašti pozorišta »Dojčes Teatar« u kojem su se nalazile takozvane plesačice na sat (taksi-devojke).

Henri Milera, sam čitao u francuskom prevodu i zbog toga znao šta znači taj izraz. U Americi su još pre rata postojali lokali za igru, u kojima su se mogle angažovati devojke za samo jedan tiket za igru. *Henri Miler* je u jednom takvom čumetu upoznao svoju veliku ljubav *Monu* koja je tamo radila kao plesačica za iznajmljivanje. Potrošio je svu silu ulaznica-tiketa dok je konačno nije nagovorio da ode s njim u krevet.

Mada sam znao u kakvu sam se avanturu tamo upustio, hrabro sam odmah kupio tri tiketa po dve marke, seo za sto, poručio kolu sa rumom i pun nade gledao rundu plesa. Većina devojaka već je bila angažovana, ili su već igrale ili su sedele sa svojim partnerom i s njim se živo i otvoreno zabavljale. Za ovaj su flert, to sam već znao od *Henri Milera*, isto kao i za ples, muškarci platili tiketom; izgubljeno vreme, konačno, moralo se tako provesti. Slobodni su bili uglavnom američki vojnici, podoficiri ili čak oficiri — nisam mogao da razlikujem njihove oznake — među njih je, kao bele vrane, zalutalo nekoliko civila, u koje sam se i ja ubrajao.

Nekoliko devojaka koje su još bile slobodne sedele su za stolom i mrzovoljno posmatrale naokolo, tako da nisam imao

hrabrosti da koju od njih pozovem na igru. Moja spontano nadošla glad za devojkom postepeno je popuštala. U baru je vladala atmosfera poput one u predsoblju zubne ordinacije, u kojem se čeka na to da se stigne na red. Već sam razmišljao o tome da svoje tikete investiram u nekoliko pića i da se mirne duše opijem. U tom trenutku sam je ugledao.

Nije bila naročito lepa, ali je imala otvoreni pogled i gipko telo zaogrnutu u letnju haljinu pešćane boje i sa osećajem otvorene radosti za ples. Dok su druge devojke kao po dužnosti apsolvirale svoje okrete u bugi-vugi igri kao u gimnastičkoj vežbi, ona se kretala gracioznošću koja je delovala neizmerno erotski, bar na mene, jer je njen partner, kao od hrasta odvaljen GI, izgleda, ostavljao manji utisak od nje. Neprekidno je žvakao gumu u ustima, vrteo se okolo kamenog izraza lica kao lutka na konopcu i nije izgovorio nijednu reč. Kad je maleni orkestar prestao da svira, odveo je svoju partnerku ostalim devojkama i seo za svoj sto, gde su ga drugovi bučno pozdravili, kao da je kakav junak.

Ne razmišljajući previše ustao sam, otišao do devojke otvorenog pogleda i stavi sve svoje tikete — bilo ih je, doduše, samo tri — na njen sto. Devojka je samo klimnula, stavila tikete u tašnu okačenu na stolici i hrabro se sa mnom upustila u ples. Na moju sreću, orkestar je upravo svirao šlager »Sentimentalno putovanje« tako da se nisam morao mučiti s bugi-vugijem, jer sam umeo samo da se drmujem u tom ritmu. Osim toga, kada su svirali slou-foks, mogao sam svoju partnerku da obuhvatim oko pasa i da u svojim rukama slutim sve pokrete njenog tela. Izgledalo je da se svemu ovom, potpuno smislenom plesu, poluzatvorenih očiju i sa nagoveštajem osmeha na usnama, predavala sa istim intenzitetom kao i ja. Kada je takva napetost postala neizdržljiva za mene, zamolio sam je da sedne moćno za moj sto.

Za vreme sledeće dve igre koje sam joj platio, uzalud sam pokušavao nagovoriti je da sa mnom pođe u obližnji pansion. Njene su drugarice na slične pozive reagovala sa smehom i vriskom, ali ona je ostala učtiva i uzdržana. Pri piću, bila je to kola sa rumom, na koje sam je nagovorio, mada sam prema pravilima kuće morao da poručim duplo skuplji šampanjac, objasnila mi je prijateljskim polušapatom da, na žalost, neće moći da udovolji mom predlogu. Njen je posao ovde strog i težak, pre tri ili četiri sata nikada ne ide da spava, a i kada ode, tada želi zaista da spava kako bi bila odmorna za sledeći dan. Zamolila me je da sav svoj novac pretvorim u tikete — morala me je prozreti da je moj novčanik prilično tanak — i da sačekam dok ona ne završi posao. Tada je, rekla je, uvek tako umorna da joj se nijedan čovek ne bi obradovao. Pokušavao sam još i to da je nagovorim za sas-tanak sledećeg popodneva, ali je rekla da je već zauzeta, prijateljski me je poljubila u obraz i otišla za svoj sto gde ju je odmah okupirao američki vojnik i kao pravi psić na apert stavio pred nju gomilu tiketa.

Pošto sam legao u krevet i gledao pred sobom u prazno, jer nisam mogao da zaspišim a nisam imao želje za bilo kakvim čitanjem, iznenada mi je postalo jasno da ne pripadam pobednicima, mada sam svojevremeno pripadao vrsti saboraca protiv nacističke Nemačke. Nisam zamenio strane, a ipak sam se našao među gubitnicima kojima ništa drugo nije preostalo nego da se međusobno grizu i da se sa ogromnom marljivošću izvlače iz gliba u kojem su manevrisali. Još je nečega tu bilo: vreme improvizacije bilo je prošlo. Jedino što je vredelo bio je uspeh koji se morao dokazivati u svoj svojoj vrednosti i jačini.

Do danas mi nije bilo potpuno jasno od čega sam živeo prvih poratnih godina. Studenti koji iz političkih ili tzv. rasističkih osnova nisu mogli da studiraju, dobijali su ponekad pakete s konzervama, keksom, čokoladom i cigaretama, ali to nije bilo dovoljno da se čovek najede. Tu je bio jedan debeljuškasti ruski major koji mi je slučajno pomogao da preživim prvu poratnu zimu. Stanovao sam u jednoj sobi stana koji je biro za stanovanje dodelio mome ocu u leto 1945. i to u Florianigasse, zato što se nalazio u blizini sanatorijuma u kojem su negovani preživeli, ali potpuno iscrpljeni i istrošeni logoraši; sa njim sam ručavao. Ali, dostignuti položaj otac je napustio i vratio se u domovinu. Ostavio je svoju prijateljicu koja je sa mnom stanovala.

Jednoga dana banula je u naš stan sitna, mršava kućepaziteljka i zamolila me da razgovaram sa ruskim oficijom koji je dole čekao u svom džipu i neodložno mu je bio potreban prevodilac. Budući da sam nešto ruskog jezika naučio od mojih zatvorskih drugova, sišao sam da razgovaram sa okruglastim majorom koji je sa sobom, ispod platnenog krova auta, doneo određenu količinu svinjskog mesa i slanine. Verovatno je bečki kvart koji su zaposeli Amerikanci odabrao stoga što je želeo da izmakne kontrolu svojih zemljaka. Bio je ukrajinki seljak i imao je tačnu predstavu o tome šta je želeo da dobije za svoju robu. Šareni, masivno ođštampani okupacijski novac nije ga interesovao. Želeo je zlato.

Komadi mesa i kože slanine bili su doneseni u naš stan. Bivša prijateljica moga oca obigravala je naokolo sa malom domarkom da bi zamenila zlatne zubne krunice, satove, lančice i prstenje. Kuhinjska vaga nije služila samo za merenje mesa i slanine, već i za zlatne predmete koje je major zadovoljno trpao u vrećicu od jelenske kože. Za vreme ove satima duge transakcije morao sam da mu pravim društvo. Otvorio bi jednu konzervu kornbifa i sekao usitnjeno a kompaktno meso u male komade koje smo polako jeli, uz to pili i votku, jer je piće poneo sa sobom. Između jela i pića pušili smo njegove cigarete i vodili jednosložni uglavnom nebitni razgovor.

Dolazio je svake dve-tri nedelje sa novim tovarom i snabdevao nas slaninom koju nam je kao proviziju prepuštao i koju smo mogli da razmenjujemo za druge potrebštine ili za toliko željeni ugaj. I onda je iznenada nestao sa svojom kožnom vrećicom punom zlata, ukoliko mu je neko nije ukrao. I kada je već bilo došlo proleće i ja sam se preselio u malo potkrovlje, u skromnu vilu, koja se nalazila u Hicingu, delu grada koji je pripadalo Englezima, u vilu koja je pripadala jednom prijatelju, studentu, tj. njegovoj majci, tako da nisam morao da plaćam stanarinu.

Drugi jedan čovek koji mi je jedan period pomagao bio je apotekar. Upoznao je mog oca za vreme rata i zbog toga me je uzeo pod svoje. Budući da kao stranac — bio je Hrvat, pobjegao iz Hrvatske — nije mogao da bude vlasnik apoteke, već je svoju skromnu platu mogao da dobija samo kao nameštenik, obezbedio je sebi dopunsku delatnost krijumčarenjem. Kod kuće je u apotekarskom kazanu — ili je to, možda, bio kazan za pranje veša — iz čistog alkohola, destilisane vode i različitih esencija pravio konjak koji je imao ukus pravog konjaka. Da bi poboljšao ukus, u svoju bi miksturu umešao jednu flašu pravog francuskog konjaka. Pomagao sam mu i, probajući naš rezultat, morao sam da odredim da li je dobar za prodaju. Na taj način proizvedena tečnost sa 40% alkohola punjena je zatim u boce na kojima je bleštala etiketa sa fantastičnim grbom i imenom »Gognac de Paris«. Ovu je etiketu štampao jedan mali štampar isključivo za moga dobrotvora apotekara.

Moj zadatak sastojao se u tome da robu otpremam u razne kafeterije i barove, koji su bili apotekarove mušterije; on sam nije želeo da se pokazuje prilikom preprodaje. Moj procenat prilikom transakcije predstavljao je u osnovi dodatak za opasnost za slučaj da neki od kupaca nije čutao i da me je potkazao kao liferanta. Ali niko nije želeo da zna šta sam nosio u dve teške aktentašne. Bilo je to vreme u kojem je skoro svaki stanovnik Beča, u potrazi za robom za trgovinu, lunjao naokolo sa paketima ili koferima. Uskoro je pak moja delatnost postala izlišna, jer su privatne destilerije počele da proizvode različite rakije koje više nisu bile tako skupe kao falš-konjak moga dobroćinitelja.

Mnogi krivotvoritelji različitih nacionalnosti — Mađari, Jugosloveni, Česi, Bugari i Rumuni — koje sam upoznao kod apotekara nagovarali su me, mada sam još bio veoma mlad i sa više poznanstava i izgleda nego Bečljije koji su u ovo siromašno doba sam-bog-zna-zašto držali do svoga porekla, i tako sam štampao knjigu; to me je u očima mojih »poslovnih partnera« pretvorilo u ličnost kojoj se izražava poštovanje i kojoj treba pomagati, jer je takva ličnost za njih potpuno bezazlena. To me je podsetilo na držanje starih robijaša koje su u Beču nazvali »galeristi«, nasuprot političkim zatvorenicima koji uopšte nisu bili u stanju da se snađu u zatvoru i u datim okolnostima da obezbede bilo kakvu prednost, tj. nekakav dodatni tanjir supe ili cigaretu. U oba slučaja radilo se o povezanosti, skladu svojeglavaca, ljudi koji ne pripadaju društvu.

Slična solidarnost bila je vidljiva nakon rata kod protivnika nacionalsocijalista. Ona se uočavala i u Austriji i u Nemačkoj, jer su pojedine vodeće klase, koje su se u ratu pomagale, kako bi zadržale moć, još uvek bile na pozicijama. Mimikrija, koju su oni nasuprot pojedinim vladarima iznosili kao slabiji oponašatelji i tako omogućili da se vlastita zemlja a i skoro cela Evropa pokori i razori, koristila im je sada kod prvog put slobodno izabranih vlastodržaca kako bi sebi omogućili da svoje prste upletu i u novu državu. Demokratija u obe ove zemlje još nije bila iznikla na vlastitom znoju, nju su još uvek nanelate pobedničke sile. Pravi antinacisti u to su vreme još uvek bili u manjini i zbog toga su se držali zajedno.

Da nisam bio sreo *Eriha Kestnera* i *Hansa Verner Rihtera* nikada stvarno ne bih upoznao solidarnost jedne druge

Nemačke. *Hans Verner* rođen je 1908. i poticao je iz velike pomorske ribarske porodice koja se po svojoj prirodi uvek suprotstavljala svakoj državnoj reguli. U svojoj mladosti bio je komunist, ali je veoma rano upoznao mimikriju partije koja se (partija) izdavala za jedinu avangardu radnih ljudi i zbog toga ponekad veće neprijateljke videla u socijaldemokratima nego u nacionalsocijalistima. Nakon nesrećne emigracije u Francusku postao je izučeni knjižar, zatim je menjao razna zanimanja dok se nije skrasio a i smestio na različite frontove. Kad je konačno, vojnik protiv volje, dopao zatvora i bio prebačen u Ameriku, morao je konstatovati da je većina njegovih drugova malo bila naučila iz prošlosti. Tako se zajedno sa svojim prijateljem *Alfredom Andersom*, kojeg je u Americi upoznao, posvetio prosvetavanju kojim se bavio u novinama za ratne zarobljenike.

Posle otpuštanja iz zatvora osnovao je sa *Andersom* list »*Der Ruf*« koji su Amerikanci zabranili, jer su im se tamo iznošena mišljenja činila suviše radikalno socijalističkim. Pokušaj da osnuju drugi časopis naslova »*Skorpion*« dospeo je samo do nultog broja koji je odmah na predlog cenzure posedničke sile zabranjen. Na to obojica osnivaju *Grupu 47*, savez kritičkih literata koji su se tu i tamo sastajali da bi čitali svoje radove i da bi se jednom konačno valjano ispričali. Radilo se zapravo o odbrambenim namerama protiv pokušaja da se literatūra učini pitomom i krotkom i da se smesti u neobavezni ugao »lepote duha« u kojem niko nije smeo da je ometa. Dani umerenosti i krotkosti bili su prošli, dani u kojima je fantazija trebalo da služi samo kao blagotvorni i okrepljujući ukras.

Većina ljudi imala je tu sreću ili nesreću da žive u mestu u kojem su rođeni i u kojem su se školovali. Ponekad je to prednost, ali, takođe, i nedostatak da se okolina u koju nas je sudbina bacila previše dobro upozna. Ovo naročito važi za ljude sa kojima smo odrastali i koje smo svakodneвно srećali. Već odavno imam osećaj da sam stranac, što sam često u toku svoga života osećao kao teret. Danas, međutim, to mi stanje, taj osećaj, izgleda kao privilegija.

Prevelika blizina pravi nas slepima za nedostatke i greške bližnjih, a time i za vlastite nedostatke i mane. Biti stranac prisiljava na svakodneвно preispitivanje vlastitih pozicija i na vezu sa okolinom kojoj čovek ne pripada u potpunosti. Biti stranac omogućava u određenom stepenu slobodu od nacionalnih, socijalnih i porodičnih pritisaka i priprema uvek prijatna iznendjenja u susretu sa ljudima koji plešu izvan kolotečine.

Hans Verner Rihter i većina njegovih prijatelja u *Grupi 47* upravo su tako »plešali« u Nemačkoj koja se spremala da se telom i dušom pretvori u bleštavu plastičnu robnu kuću američkog obrasca. Drugi deo nemačke, s one strane hladnog rata između moćnih sila sa spuštenom gvozdenom zavesom, pretio je da se zaguši pod malogradanskim ali ništa manje pritiskajućim staljinizmom i apsolutno nije nudio nikakvu alternativu. Tako nije preostalo ništa drugo do da se čovek preda šarenom slobodnjačkom svetu sa svim njegovim malim i velikim prisilama.

Da nisam popustio velikim privlačnostima i zavodljivostima — da plivam za strujom i da pravim karijeru u velikom ilustrovanom časopisu — nije toliko uticalo na moje karakterne crte koliko moja

lenjost i moja ljubav za nezavisnošću. Tako su moji kompromisi, neminovni za održavanje, ostali donekle podnošljivi.

Sećam se kako je *Helmut Kindler*, koji je već tri romana koja smo zajedno napisali *Rajnard Federman* i ja otkupio za svoj ilustrovani časopis »*Revue*«, predložio prilikom jedne posete u Minhenu da za njega redovno radim kao *Re-writer*. Moj bi se zadatak sastajao u tome da pre radujem rukopise kako bi se iz njih sačinile upotrebljive serije u nastavcima za njegov nedeljnik. Za ovaj posao zaleo je da mi plati utvrđenu sumu i na to još i procenat od knjiga tako prerađenih romana. Nisam, doduše, morao da idem svaki dan u redakciju, ali sam svaki dan morao da izveštavam gde sam kako bi časopis održavao potreban kontakt sa mnom.

Konačno, bila je to opasnost, koja je nastala u obnovljenom građanskom svetu, za mene ne toliko izrazita, jer sam u očima drugih bio egzotični stranac koji tu uistinu nikada nije pripadao. Slično sam prolazio i u mojoj ranijoj domovini, Jugoslaviji, gde se nakon raskida sa Moskvom odvijao beskonačno dug proces oslobađanja od ortodoksnog komunizma, ali su na tom putu postojale i prapratne pojave koje su taj proces kočile, pojave koje sam primećivao i posmatrao sa čuđenjem jednoga stranca. I u Beču mi se ništa drukčije nije dešavalo, mada sam se u Austriji već osećao kao kod kuće. I tu sam igrao ulogu intelektualnog radnika bez stalnog zaposlenja, koji se nije obavezno pozivao u društvo koje je donosilo važne odluke. Ali u tom pogledu nisam bio sam. Svoju sam sudbinu delio sa generacijom koja je u sve tri zemlje, najpre od starijih a zatim i od mladih ljudi koji su umeli da se prilagode prilikama, polako bivala prihvatana kao nekvalifikovana pomoćna snaga, a da, desetkovana kakva je već bila, nije pripuštana na jasle moćnika. Poigravalo se sa nama, jer su samo neki od nas ozbiljno nećem težili. Među nama je bilo mnoštvo gubitnika (*Aussteiger*), čak ranije nego što je taj izraz ušao u upotrebu.

Pre svega, sećam se svojih nemačkih prijatelja koje sam zahvaljujući *Hansu Verneru Rihтеру* i njegovoj *Grupi 47* upoznao. I kada je neki od njih privremeno radio kao redaktor na radiju ili kao urednik u izdavačkoj kući, bio je samo kritica koja se u očima radnika nije ubrajala u čiste stvari. Nisam znao koliko su knjige *Alfreda Andersa*, *Hajnriha Bela*, *Gintera Ajha*, *Encensbergera*, *Gintera Grasa*, *Volfganga Hildeshajmera*, *Valtera Jensa*, *Valtera Kolbnhafa*, *Zigfrida Lenca*, *Volf-Ditrih Šnurea*, *Martina Valzera* — samo da imenujem neke sa kojima sam imao lične kontakte — izmenile duhovnu klimu poratne Nemačke, ali su oni u svakom slučaju, na svaki način, pridoneli tome kao kritička protivteža, tako da je ova grešna Nemačka i u očima vlastitih građana i u očima takozvane svetske javnosti postojala drukčijom nego u prvim danima posle propasti »hiljadugodišnjeg rajha«. Nisam znao što su neki od njih mislili, ništa nam drugo nije preostajalo, kako je pisao veliki jugoslovenski nonkonformista *Miroslav Krleža*, nego »*kutija olovnih slova, a to nije mnogo, ali to je jedino što je čovek do danas pronašao kao oružje za zaštitu svoga ljudskog dostojanstva*«.

S nemačkog:
M.D. Stefanović